

Jan Jeništa

<https://orcid.org/0000-0002-9929-6651>

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc, Česká republika

Specifické znaky autorského stylu Ziemowita Szczereka a jak je překládat

The Distinctive Style of Ziemowit Szczerek's Writings: How to Translate It

Abstract: Although Ziemowit Szczerek is one of the most interesting Polish writers of modern times, his books are not often translated into other languages. Given the fact that he mostly devotes himself to the subject of Central Europe, his books would certainly also find readers in the Czech Republic. The article raises the question of whether Szczerek's very specific authorial style, which discourages potential translators, may be the cause of this state of affairs. This article tries to analyze the style and language of Szczerek's writing on the material of his book *Międzymorze* (2017a). The aim of the text is, among other things, to show how careful analysis and philological training can help the translator understand the author's specific style and thus help with the prospective translation. The article analyses specific means of expression, such as very creatively understood neologisms and expressive vocabulary. Particular attention is paid to specific sentence constructions and the possibilities of their translation into Czech. Also typical of Szczerek's texts are foreign-language elements, reflecting the atmosphere of a place or characterizing the speaker whom the narrator meets on a journey through Central Europe. All these means of expression are a great challenge for any translator.

Keywords: translation analysis, authorial style, Polish contemporary prose, Ziemowit Szczerek

Wyznaczniki autorskiego stylu Ziemowita Szczereka. Jak je tłumaczyć?

Abstrakt: Choć Ziemowit Szczerek należy do najciekawszych polskich współczesnych pisarzy, jego książki nie są zbyt często tłumaczone na inne języki. Biorąc pod uwagę fakt, że podejmuje on głównie kwestie dotyczące Europy Środkowej, to jego utwory z pewnością znalazłyby czytelników także w Czechach lub na Słowacji. Czy przyczyną takiego stanu rzeczy może być bardzo oryginalny styl autora, zniechęcający potencjalnych tłumaczy? W niniejszym artykule podjęto próbę analizy stylu językowego Szczereka na przykładzie jego książki *Międzymorze* (2017a). Celem rozprawy jest m.in. pokazanie, jak staranna analiza i przygotowanie filologiczne mogą przybliżyć tłumaczowi oryginalny styl autora, a tym samym pomóc w ewentualnym przekładzie.

W artykule omówiono specyficzne środki wyrazu: twórczo pojmowane neologizmy oraz wyrażenia ekspresyjne (książkowe i poetyckie, zdrobnienia i zgrubienia, słowa modne, często zaczerpnięte ze slangu młodzieżowego lub z niektórych jej specyficznych subkultur, a także bardzo liczne wulgaryzmy). Szczególną uwagę zwrócono na konkretne konstrukcje zdaniowe i możliwości ich przełożenia na język czeski. Również typowe dla twórczości Szczereka są elementy obcojęzyczne, oddające atmosferę miejsca lub charakteryzujące mówiącego, którego narrator spotyka w podróży po Europie Środkowej. Wszystkie te środki wyrazu stanowią wielkie wyzwanie dla każdego tłumacza, który powinien mieć na uwadze, że

glównym nastawieniem narratora jest ironiczny dystans przejawiający się w neutralnym, naturalnym języku, sporadyczne zaś zaangażowanie emocjonalne realizowane jest na zasadzie kontrastu poprzez ekspresję językową. Jednak także ironia może być wyrażana w kategoriach ekspresji (np. nadużywanie zdrobnień). Pozorny „freestyle” autora, zbliżony do tzw. pisma automatycznego, jest w istocie dobrze przemyślaną strategií. Teksty Szczeka stoją na pograniczu literackiego reportażu i fikcji, zaliczane są také do literatury podróznicej. Dlatego w artykule poruszono również kwestię określenia gatunkowego tej twórczości.

Słowa klucze: analiza translatorska, styl autorski, polska proza współczesna, Ziemowit Szczeka

Ziemowit Szczeka patří k nejzajímavějším polským spisovatelům současnosti. Jako autor vychází z veleúspěšného proudu polské literární reportáže, která si už našla cestu také k zahraničním čtenářům, včetně těch českých. Ačkoli mají jeho knihy v Polsku široký ohlas a jejich tematický záběr zahrnuje celou široce pojatou středovýchodní Evropu od Německa po Rusko a od Pobaltí po Balkán, nedostává se jeho tvorbě v zahraničí takové pozornosti, kterou by si možná zasloužil. V tomto příspěvku se pokusíme zjistit, zda možnou příčinou nemůže být jeho natolik osobitý jazyk a způsob vyprávění, že odrazují i mnohé odvážnější překladatele od častějších pokusů o převod do jazyků střední Evropy.

Autor se narodil v roce 1978, vystudoval právo a politologii na Jagellonské univerzitě a nejprve působil jako novinář, fejetonista a občasný přispěvatel do literárních časopisů. Debutoval v nakladatelství Ha!art v roce 2013 úspěšnou knihou *Przyjdzie mordor i nas zje czyli tajna historia Słowian* na pomezí literární reportáže a fikce. Další knihy jako *Rzeczpospolita zwycięska* (2013), *Siódemka* (2014), *Siwy dym albo pięć cywilizowanych plemion* (2018) nebo *Cham z kulą w głowie* (2020) více či méně opustily konvenci reportáže ve prospěch románové narace a žánrové literatury (politického sci-fi, dobrodružného románu, noirové detektivky). Cestopisnou reportáž jako základní vyprávěcí schéma naopak využil v řadě dalších knih jako *Tatuaż z tryzubem* (2015), *Międzymorze. Podróże przez prawdziwą i wyobrazoną Europę Środkową* (2017a), *Via Carpatia. Podróże po Węgrzech i Basenie Karpackim* (2019) a v zatím poslední knize *Wymyślone miasto Lwów* (2022), jíž se ale opět přiklání k esejistice. Ve většině jeho knih je ústředním tématem střední Evropa, její identita, historie, současnost, směřování i budoucnost. Zvláštní, dlouhodobou a intenzivní pozornost Szczeka věnuje Ukrajině.

Autorovi se za literární práci už také dostalo mnoha uznání, včetně prestižního ocenění Paszport Polityki (2013) nebo opakovaných nominací na literární cenu Nike (2014, 2016) či středoevropskou literární cenu Angelus (2014, 2015).

O Szczerkově próze toho bylo už napsáno mnoho, zvláště často se analyzuje jeho pojetí střední Evropy a středoevropanství, jeho knihy jsou srovnávány s tvorbou o generaci staršího Andrzeje Stasiuka a dalších autorů. Dosud se však jen málo pozornosti věnovalo Szczerkově specifickému autorskému stylu. Jeho analýza z hlediska překladového dosud neproběhla vůbec a je proto předmětem tohoto příspěvku. Přesto se jeho tvorbu nejprve pokusme vymezit žánrově a alespoň stručně ji charakterizovat.

Szczerek je jiný než jeho kolegové reportéři: autentičtější, přímější, experimentátorský, silně subjektivní – proto bývá jeho styl dáván do souvislosti s reportážemi *gonzo* (Adamczewska, 2014: 187–204). Americký vynález 60. a 70. let 20. století spojený s tzv. novou školou žurnalistiky (Žyrek-Horodyska, 2017: 217–232), který Szczerek slovy svého literárního alter ega charakterizuje bez skrupulí takto: „V gonzu je kořalka, cigára, drogy, baby. Vulgarismy“ (Szczerek, 2017b: 102). Subjektivismus, nadsázka, autor silně přítomný ve vyprávění, stírání hranic mezi objektivním popisem skutečnosti a fikcí (Adamczewska, 2014: 187–188). Totéž platí také pro všechny knihy Ziemowita Szczerka, přesto (či právě proto) se zdá, že mají v důsledku blíže k prózám Andrzeje Stasiuka, Margo Rejmer, Doroty Masłowské či Michała Witkowského, než k současné „třetí škole polské literární reportáže“ (Benešová, 2016: 110) v osobách Wojciecha Tochmana, Jacka Hugo-Badera nebo Witolda Szablowského. Všimá si toho také třeba Edyta Žyrek-Horodyska, která mluví přímo o přejímání narativních strategií z dobrodružné literatury a cestopisu (Žyrek-Horodyska, 2017: 227).

U Szczerka to platí nejvíce pro knihu *Przyjdzie morder i nas zje czyli tajna historia Słowian* (2013), ale ve velké míře i pro všechny další, včetně *Międzymorze*, které bude předmětem nynější analýzy. Přesto nám umně využívaná žánrová konvence reportáže či cestopisu nedovoluje jeho tvorbu plně zařadit do kategorie umělecké prózy či fikce. Připomeňme,

že i do českého prostředí byla Szczerkova kvazireportážní kniha uvedena jako „barvitý cestopis“ (Sviták, 2019).

Velice osobitá a originální je Szczerkova tvorba také po stránce jazykové, a právě to bude zřejmě důvodem, proč se do jejího překladu (alespoň v České republice) zatím téměř nikdo nehrne. Doposud máme jeden knižní překlad do slovenštiny od Patrika Oriěška (Szczerk, 2020) a jeden český překlad Michala Lebdušky (Szczerk, 2017b). Kromě toho se čas od času objeví některý ze Szczerkových kratších esejistických textů časopisecky, jako v roce 2021 v časopise A2 (letní příloha č. 14-15/2021) v překladu Michaela Alexy (Szczerk, 2021). To je do roku 2022 zatím vše.

Tento text si neklade za cíl najít způsob, jak „bezchybně“ Szczerka převést do češtiny nebo obecněji do cizího jazyka. Takové ambice by byly pošetilé, neboť v řadě případů jediné dobré řešení neexistuje, mnohdy dokonce existují jen ta více či méně špatná, více či méně uspokojivá. Účel tohoto textu je jiný: ukázat, jak může pečlivá filologická analýza a příprava překladateli napomoci k pochopení autorova specifického rukopisu a dopomoci tak k případnému úspěšnému překladu. I to je totiž práce filologa.

Pro následující analýzu bude použita Szczerkova kniha *Międzymorze* z roku 2017, která může na jedné straně posloužit jako modelový text *pars pro toto*, na straně druhé má právě tato kniha také nesporný čtenářský potenciál v zemích střední Evropy, včetně České republiky, které je v knize věnováno hned několik kapitol. Je tedy nanejvýš vhodným adeptem na překlad a vydání v češtině.

Výrazové prostředky

Volba výrazových prostředků je nástrojem vyjádření postoje autora k události, prostředí, zvolenému tématu. Rejstřík jazykových prostředků autor mění také podle typu komunikační situace. Zatímco v úvahových, esejisticky laděných pasážích převažuje neutrální spisovný jazyk

nevyhýbající se ani odborným termínům, v momentech zesílené dějové akce nebo emočního vypětí najdeme vždy mnohem neformálnější vyjadřování prosycené expresivními výrazy, vulgarismy, slovními hříčkami, uměleckými jazykovými prostředky. Nejvíce „živý“ a neformální je text v situacích, kdy autor cituje autentické promluvy postav, osob, s nimiž se na své cestě po střední Evropě setkává. I zde ale vcelku přesně stratifikuje jednotlivé promluvy podle věku, vzdělání, národnosti, sociální a politické příslušnosti mluvčího. Vždy je tedy důležité nejen CO daná postava říká, ale i JAK to říká. Jedním ze specifických rysů autorova stylu je ale neustálé překračování a mísení rejstříků:

Lufa działa, którego według porozumień mińskich raczej tu być nie powinno, sterczy w niebo. Separatyści mają takie same działa i ich też być nie powinno. Kto pierwszy je tutaj przytarabanił? Albo raczej inaczej – kto pierwszy podjął decyzję, żeby ich stąd nie wycofywać po tym, jak to Mińsk nakazał? Da się to zbadać? Obliczyć? Zmierzyć? Ta wojna, jak cały sposób funkcjonowania Europy Wschodniej z Zachodnią, obliczona jest przede wszystkim na wychujanie (237)¹.

Ukažme si na tomto úryvku autorův typický postup: začíná obrazem, detailním záběrem na objekt, který je záminkou pro další úvahu, jejím spouštěčem. Následná neutrální úvahová pasáž má formu monologu s rétorickými otázkami a je tu a tam ozvláštněna substandardním jazykovým prostředkem (obvykle hovorovým, slangovým – zde sloveso *przFTARABANIĆ* pocházející původně z vojenské hantýrky, dnes považované za hovorové). Dílčí celek uzavírá pointa podpořená silným vulgarismem (*wychujac* – oklamat, podvést). Hovorovost a zesílená expresivita jsou zvláště patrné v pasážích popisujících bezmoc, násilí, neřešitelnou situaci, bezvýchodnost. Podobně se však jazyk mění také třeba při popisu změněného vědomí vypravěče v důsledku intoxikace alkoholem: věty se zkracují, nejsou dokončené, slovní zásoba omezená, vulgarismů

¹ Číslo v závorkách označují vždy číslo strany, na které se nachází citovaný příklad. Veškeré citované příklady pocházejí z tohoto vydání: Szczerek, 2017a.

přibývá. Jednoduché věty a základní slovní zásobu najdeme i tam, kde autor naznačuje, že komunikace probíhá ve více jazycích, tedy například polsko-ukrajinsky, polsko-rusky, polsko-česky, polsko-slovensky. Obvykle obsahuje prvky cizího jazyka ve funkci příznakového exotismu (Levý, 2012: 100–101).

Prvky cizího jazyka

Szczerek je využívá k posílení dojmu autenticity a vykreslení koloritu i za cenu oslabení komunikativnosti. Příkladů jsou v celé knize desítky až stovky, takže lze takový postup mnohdy hodnotit jako samoučelné „šperkování“ textu; překladatel jej nicméně musí respektovat. Převzaté cizojazyčné citace jsou v textu vyznačeny obvykle kurzívou nebo uvozovkami (někdy obojím): „*sława Chrystu*“ (230), „*centr Jewropy*“ (233), „*ty vole*“ (91), *Slobodny wysielač* (148), „*wsio rawno*“ (294), „*wszechno w porzaadku*“ (295), „*Jeżisz Marija*“ (158), *nem értem* (206) či nepřesné: *za přírodou* (154). Někdy jsou původem cizí výrazy do jisté míry naturalizované a přizpůsobené polské ortografii: *marszrutki* (229), *borowiczka* (158), ale srov. *demänovka* (158). V polském kontextu autor používá označení *Galicja* (231), ale pro zdůraznění ukrajinského pohledu na tutéž situaci použije i výraz *Hałyczyna* (231). V ukrajinském kontextu také rád používá starobylé polské ukrajinismy typu *halastra* (229; ve významu banda, sebranka). V textu najdeme i řadu popoštěných cizojazyčných obrátů (kalků) typu *piesza zona* (155; přejato ze slovenštiny a češtiny, přirozeněji polsky *deptak*, *strefa piesza*), ovšem skutečnou překladatelskou výzvou bude i vystižení jazykového humoru vycházejícího ze stereotypních polských představ o češtině: „*szmaticzka na paticzku*“, „*żelaziwo hop na plecki*“ „*ja sem nietoperek*“ (158). Problém při překladu do češtiny mohou představovat i citace nápisů ve slovenštině, jež jsou v knize kvůli srozumitelnosti převedené do polštiny. Vzhledem k blízkosti češtiny a slovenštiny by však bylo vhodné je v českém

překladu zachovat ve slovenském znění. Překladatel v tomto případě bude muset zvážit jejich zpětný překlad do slovenštiny nebo dohledání původního nápisu.

Přejímání cizích obrátů se navíc projevuje v rovině větné. Pro ilustraci odlišné jazykové etikety v cizím jazyce autor např. používá v polštině nepřírozené formy vykání, typické mj. pro ruštinu:

Pograniczniczka wsunęła mi do paszportu dwie karteczki imigracyjne.

– Po co druga? – spytałem.

– A co – oburzyła się – to tylko raz do nas przyjedziecie? Potem już nie będziecie chcieli? (308).

Zde je opět nutno zvážit možná řešení v situaci, kdy je v cílovém jazyce překladu vykání také běžné. Rusismus v rovině větné konstrukce by bylo možné kompenzovat např. použitím lexikálního rusismu, nabízí se např. nepřevádět polské *A co* na neutrální *No co*, ale použít ruské (a v češtině srozumitelné) *Nu što*.

Výjimečně se v knize objevují také nářeční lexikální prvky převzaté ze slezského dialektu polštiny: *chopok*, *bida była*, *dziolchy*, *bojki* (59), polskému čtenáři dobře srozumitelné. Autor je využívá pro vykreslení koloritu venkovského života v polovině 20. století. Překladateli lze spolu s Jiřím Levým doporučit jejich převod nikoli do konkrétního českého nářečí, ale pomocí takových fonetických či lexikálních rysů, které jsou společné několika nářečím a pojí se tedy s obecnější představou venkova (Levý, 2012: 117).

Neologismy

Ziemowit Szczerek s oblibou využívá typických slovtvorných prostředků polštiny jakožto jazyka disponujícího řadou produktivních afixů, ale i neflexivních prvků polštiny, zejména složených slov a přístavečkových sprežek (Lotko, 1986: 68–75). Jak si všímá Edvard Lotko (1986: 75), je

třeba přitom pamatovat, že mnohé takové útvary „nemají v češtině přímé strukturní ekvivalenty, že je musíme převádět na jiný slovtvorný typ pojmenování.“ To platí zejména pro autorovy neologické složeniny typu *wiernopoddańczo* (93), *uniowolnościowaty* (90), *korposzczurowato-kapitalistyczny* (338), *sobiepaństwo* (239), ale také *niby-rynek* (45), *wódko-zakąskownia* (47), *knajpo-buda* (219), *hipster-Zachód* (19) a mnoho dalších. Čeština nabízí řešení v podobě opětovného „rozvolnění“ těchto složenin do podoby volného slovního spojení (Lotko, 1986: 69).

Pokud jde o neologismy vzniklé pomocí derivativních afixů, jde o jeden z úhelných kamenů Szczerkova autorského rukopisu, proto jim věnujme soustředěnější pozornost. V následujícím výčtu přitom najdeme jak přímé autorské okazionální neologismy, tak výrazy přejeté do polštiny v posledních letech a v jazyce více či méně ustálené. Na jejich popularitě, produktivnosti a jisté módnosti autor staví (parazituje?), ale podprahově se jim také vysmívá. Patrné je to u slov vzniklých připojením mezinárodního prefixu:

- anty-: *anty-styl* (278), *antymajdan* (80);
- euro-: *eurotarabany* (171), *euroremont* (194), *eurofundusze* (55), *euroentuzjastyczne budyniowanie* (33);
- giga-: *gigachalupy* (222), *gigasalon samochodowy* (309), *gigadugong* (11);
- hiper-: *hiper-Słowianie* (105), *hiperliberalizm* (11), *hipernacjonalistyczny* (173), *hiperdemokratyczny* (32);
- mega-: *megabunkier* (170), *megawille* (222), *megaregion* (321);
- mini-: *minibezkres* (210; všimněme si vtipného oxymóron);
- neko-: *nekrourok* (55);
- pan-: *panurangiści* (198), *panślowiańskość* (101), *panukraińska idea* (238);
- para-: *parasukces* (58);
- pra-: *pracrocsy* (215);
- super-: *super-Europejczyk w hiper-Brukseli* (199);
- turbo-: *turbo-Tallin* (306).

Velice produktivní jsou také prefixy *po-* a *post-* použité nejen v poměrně běžných výrazech jako *postkomunista* (217) nebo *postsocialistyczny*

(171), ale také ve výrazech někdy až kuriózních: *postnomada* (198), *postchłopski* (207), *postrrobotniczy* (293), *postdworkowy* (49), *postenerdowski* (113), *postjugosłowiański* (18), případně expresivnější *postjugolski* (15). Obdobně relativně běžné výrazy *poniemiecki* (213), *powęgierski* (162), *porosyjski* (221), doplňují i neobvyklé *pozimnowojenny* (239), *pohabsburski* (203), *powilhelmiński* (221), nebo název fiktivního státního celku *Poradziecja* (115).

Kreativně prozaik využívá také sufixů: mezinárodní *-izm*, *-yzm* najdeme u běžného, ale hovorového a příznakového slova *zamordyzm* (325) i mnohem méně běžného *autorytaryzm* (325), *orbánizm* (196), *trianonizm* (199), *proputinizm* (325). Pozoruhodné je použití sufixu *-oza* v opakovaně se vyskytujících výrazech *szyldoza* (96; také v deminutivní podobě *szyldőzka*, 254), *koloroza* (174), *pasteloza* (174), *betonowa dobudoza* (210) *plastikoza* (213), *tynkoza* (282). Všechny tyto výrazy vznikly připojením sufixu *-oza* v polštině označujícího názvy nemocí (srov. pol. *borelioza*, *skolioza*) a uplatňují se na poli architektury a urbanismu. Nevymyslel je ovšem Ziemowit Szczerek, ale jiný známý polský reportér, Filip Springer, jenž je poprvé použil ve své knize *Wanna z kolumnadą* (Springer, 2013: 63) kriticky se vyjadřující ke stavu polského veřejného prostoru a jeho zaneřádění reklamními poutači (*szyldoza*), křiklavými barvami fasád (*pasteloza*) atd. Szczerek tyto výrazy, jež mezitím přešly do veřejného diskurzu, převzal a dále je rozvíjí.

Až bizarně časté (a díky tomu humorné) je Szczerkovo používání sufixů *-kawy*, *-owaty*, *-oidalny* ve významu „podobný něčemu“, „připomínající něco“ či „na způsob něčeho“. Zvláště často se objevují v popisech architektury, krajiny a urbanismu a autor skrze ně naznačuje možnost přesného vymezení určitého (hraničního) jevu:

-kawy: *greckawy portyk* (109), *włskawe kamienne cekhauzy* (110), *mauretańskawy ratusz* (186), *rzymskawa kolumna* (218), *gotyckawe wille* (297), *niemieckawy kapelutek* (153), *radzieckawa część miasta* (294), *nudnawe Węgry* (181), *sztywnawe Węgry* (212), *bliskowschodniawe państwa-miasta* (144);

-owaty: *horrorowata kraina* (215), *pierdołowaty Związek Radziecki* (237), *podługowate budynki* (116);

-oidalny: *rymskoidalne gipsowe ogrodzenie* (114), *byzantyńskoidalne świątynie* (305), *horroroidalny spadek kultury* (46), *rosyjskoidalny nacjonalizm* (274), *czesksoidalne knajpy* (169), *skandynawoidalna drewniana zabudowa wsi* (313), a také odvozená substantiva *marmuroid* (72), *światowidoid* (324).

Tyto nápadité a originální tvary si při překladu budou žádat zvláštní pozornost, zvláště v těch jazycích, které takové slovtvorné prostředky nemají, nebo v nich působí příliš nezvykle či nesrozumitelně. V češtině pro jejich převod můžeme využít přídavná jména podobnosti s typickými sufixy *-itý*, *-ovitý*, *-ovský*, *-oidní*, z nichž zvláště ta poslední je v expresivní hovorové češtině velmi produktivní (srov. čes. *horrorovitý*, *mramorovitý*, *česksoidní*, *římsksoidní* apod.).

S těmito slovtvornými prostředky částečně souvisí i širší fenomén Szczerkova způsobu psaní, vycházející z myšlenkového obsahu jeho cestopisné knihy. *Międzymorze* totiž ze všeho nejvíc pojednává o identitě střední Evropy ve všech jejích podobách a proměnách (národní, státní, regionální, historické). Szczerek přitom dochází k závěru, že středoevropská identita je proměnlivá, fluidní, těžko uchopitelná. Přesto se ji znovu a znovu pokouší definovat. K ústřednímu pojmu identita (*tożsamość*, 101) klade jako její ideový protiklad neologismus *niedotożsamość* (334). Všechna ostatní abstrakta jsou od ní odvozená jak myšlenkově, tak formálně pomocí substantivního sufixu *-ość*, jenž v polštině tvoří slovtvornou kategorii názvů vlastností:

europskość (160), *środkowoeuropejskość* (110), *panślowiańskość* (101), *ślowiańskość*, *germańskość*, *romańskość* (102), *łacińskość* (166), *czeskość* i *niemieckość* (123), *szkockość*, *hiszpańsko-włoskość*, *skandynawskość*, *francuskość* (144), *ukraińskość* (237), *serbskość* (16), *góralskość* (102), *huńskość* (160), *cekańskość* (100), *bałtyckość* (286), *wschodniość* (163), *zachodniość* (278); *niemieckość administrowana przez polskość* (213), *przez niemieckość na wskroś prześwituje wschodniość* (46), *ich ślowiańskość to tylko naleciałość*

(110), *słowackość to wiejskość* (167), *swojskość* (99), *rustykalność, miejskość, lokalność* (254), *wielkomiejskość* (265), *wiejskość, nie miejskość, jest istotą słowiańszczyzny* (109); a dále: *stepowość* (176), *barbarzyńskość* (333), *współnotowość* (165), *kremówkowatość* (117), *kujonowość* (201), *hipsterskość* (129), *zieloność* (296), *Polska manifestuje się drewnianością* (124), *praktyczność przesłaniająca europejską miejską romantyczność* (321), *carskość mieszała się z radzieckością i nowobogackość z hipsterskością i żulerką* (323).

Jak si s tímto oříškem poradí překladatelé, těžko říci. V češtině bude pravděpodobně nutné tento dlouhý seznam abstrakt rozdělit podle nejméně dvou vhodných sufixů *-ství* a *-ckost*: *evropanství, češství, vesničanství*, ale: *baltickost, románskost, bezprostřednost, velkoměstskost* atd., přičemž některé výrazy kolísají: *slovanství* i *slovanskost, hipsterství* i *hipsterkost, barbarství* i *barbarskost, evropanství* i *evropskost* apod., nehledě už na další možnosti mimo rámec spisovné češtiny: *západáctví, východňarina, velkoměšťáckost, vidláctví*, apod. Dodejme přitom, že v polském originále najdeme i tvary *góralszczyzna* (112) nebo *słowiańszczyzna* (109), přičemž výjimečně nejde o označení jazyků, nýbrž národnostní či etnické identity. Jejich překlad je navíc ztížen nutností zachovat u substantiva femininní tvar, neboť Szczerek praví: *słowiańszczyzna to wiejska kobieta* (109).

S identitou je úzce spojena i řada slov vystihujících způsob bytí, existence. Na otázku JAK odpovídají neobvyklá příslovce *czesko* (117), *austriacko* (117), *austro-węgiersko* (116) *ludzko* i *środkowoeuropejsko* (128), *skandynawsko* (285), ale také *dziwnawo* (171) *głupkowato* (213), *plasko, puszystańsko* (210), *pustawo* (295), *zielono* (296). Na otázku KDO odpovídají a etnickou či národnostní příslušnost určují substantiva *Radziecjanie* (196), *panturaniści, postnomadowie* (198), *Niemczyska* (51), identitu jednotlivce definuje *Środkowoeuropejczyk* (47), *Sowieciarz* (247), *Donbasyta* (311), nebo *fideszowiec* (203). Proměna identity, dobrovolná i násilná, může být vyjádřena také pomocí adjektiva, verba nebo substantiva: *zniemczeni Czesi* (287), *poturczeni rodacy* (13); *nie dać się zmadziaryzować* (127), *usłowacczyć* (159), *odjaniepawlać, oddobrozmianiać, odviktorbániać, odregenthorhować, odtrianoniać* (197); *ukosowienie* (25)

antykizacja (73). Nechybí ani negativně zabarvené výrazy převzaté z jiných jazyků a vůči nim se vymezující: *wszyscy chcą nas oszwać, do czegoś podjudzić, coś nam zaiwanić albo nas narezać* (124).

Výrazem fluidní identity Středoevropanů jsou i částečně fiktivní názvy zemí či státních útvarů, počínaje titulním politickým projektem *Międzymorze* (223), přes relativně neutrální analogické *Śródziemnomorze* (110), metaforické názvy *Habsburgia* (214), *Poradziecja* (214), *Poniemiecja* (46), nebo libozvučné *Trzecioświatostan* (20), ironicky kombinující označení *trzeci świat* s typickými názvy středoasijských států (srov. *Kazachstan*, *Tadžykistan*). V knize se to hemží také zcela smyšlenými zeměmi, které Szczerek vesměs nachází v literárních a filmových dílech vzniklých na Západě za účelem imitovat či karikovat země evropského Východu nebo jejich typické charakteristiky: *Rurytania* (208), *Borduria* (197), *Elbonia*, *Molwania*, *Krakoźja*, *Syldawia*, *Brutopia* (337–8). Od nich Szczerek dále odvozuje další tvary typu *bordurioidalny* (341), *borduryjski* (342), nebo deminutivní *Borduryjka* (340). Vrcholem autorovy jazykové kreativity se v tomto aspektu zdá být poslední věta knihy:

A fakt, że polska Borduria rosyjskiej Bordurii nienawidzi, nie oznacza, że nie jest Bordurią. Bo nienawiść między Borduriami to jedna z podstawowych cech borduryjskiego systemu (343).

Podobně Szczerek nakládá i s pojmy tematizujícími vzájemné odcizení jedinců nebo národů a jejich lpění na přesně vymezených hranicích svého a cizího. Ostatně ony pomyslné hranice jsou také grafickým motivem obálky knihy, zatímco na její předsádce najdeme sarkastickou mapu vymezující středoevropské hranice načrtnuté podle subjektivních představ krajních nacionalistů. Klíčovým pojmem je tu výraz *zagraniczność* (ideově opět odvozený od *tożsamość*) a jeho deriváty, použité zcela záměrně s hranou kostrbatostí například takto:

Poza tym – jakoś zawsze to, co znajduje się tuż za granicą, trudno było mi traktować serio. Jako prawdziwą zagranicę, ze wszystkimi jej zagranicznymi

sprawami. (...) Cóż to za zagranica, którą widać zza granicy. To jakieś akwarium, nie zagranica. Wybieg dla zagraniczników. Witryna zagranicy (152).

Závěrem oddílu o neologismech a kreativním využívání celého spektra možností slovo tvorby polského jazyka uvedme alespoň několik dalších výrazů, jež spisovatel ve své knize použil zcela originálně a jejichž význam čtenář odhadne spíše díky kontextu. Stojí za povšimnutí, že je Szczerek čerpá z terminologie typické pro vědecký odborný styl, ale nakládá s ní poněkud anarchisticky: *podwesternizować* (246) – částečně připodobnit Západu, *paranoizować* (115) – mít nepodložené obavy, *apokaliptyczować* (29) – prorocky fantazírovat o konci světa, *poczucie skolonializowania* (32) – pocit života pod nadvládou cizí mocnosti, *rozbrylenie* (126) – nejednotnost zástavby či architektonický mišmaš, *niedokontynent* (127) – neúplný, nedokonalý kontinent. I ony jsou důkazem Szczerkovy originality.

Expresivita

Také pro zvýšení expresivity svého textu Szczerek neváhá využívat všech dostupných prostředků, které polský jazyk nabízí. Mnohdy tak činí pomocí kontrastu, kdy vedle sebe klade např. výraz archaický a vulgární (*przepieprzali czas żywota swojego*, 12). Než se však podíváme na pomyslné nejnižší rejstříky polštiny, všimněme si také až zarážejícího množství tvarů knižních a básnických: *środkowoeuropejski bezruch* (88), *wiało chłodem i szaroburem* (283), *kolorowały się opakowania* (284), *poczciwe stateczne brzuchowie starszych bywalców gospody* (89), *zacna knajpa* (156), *rozwichrzony wschód* (176), *rozwrzask pijanej wiejskiej zabawy* (97), *ponure kamienicowie* (195), *bosi kmiecie* (102), *kmiecie w koszulinach* (110) apod.

Expresivního zabarvení textu Szczerek dosahuje také použitím deminutiv a augmentativ, ovšem často v ironickém vyznění. I takto protikladné tvary neváhá pro zvýšení efektu klást vedle sebe (*blocko na*

buciorach, 278). Pomocí zdrobněliny jsou u Szczerka vyjádřeny převážně jevy, které bývají společností chápány jako jednoznačně pozitivní, spojené s hodnotami jako krása, útlonost, domáckost, bezpečí: *rzeczulka*, *brzezek* (121), *trawniczki* (210), *posiekana ulicami-dolinkami wioseczka* (150), *zagródka*, *owieczki* (150), *potoczki* (54), *porząddeczek* (122), *kawalątek Europy* (56), *miasteczko-wioseczki* (127), *mieścinki na Spiszu* (196), *firaneczki*, *miękkie sofy*, *dywaniki* (163). I zde je však mezi řádky cítit autorova ironie, jež se naplno projeví u dalších, tentokrát už sotva pozitivních deminutiv: *brudek* (126) *beznadziejna dróżynka* (58), *zdychające sklepiki* (108), *biznesiki* (17), *szyldőzka tu i ówdzie* (254), *mięczaki-milusińscy* (244). V textu však najdeme i *gigantyczne świątynisko* (172) a *brzuszyńska piwne* (120), augmentativa s ironickým zabarvením. Další zhrubělé výrazy uvádíme také níže. Podívejme se, jak tyto tvary fungují v širším větném kontextu:

Bo jeśli Polak pije piwo na polskiej ziemi, to sprawa byłaby jasna. Mandat, pouczonko, ochrzan, wychowanie w trzeźwości, do widzenia (155).

Ve dvou větách najdeme hned vedle sebe knižní obrat (*na polskiej ziemi*), deminutivum (*pouczonko*) následované hovorovým augmentativem (*ochrzan*) a právním termínem (*wychowanie w trzeźwości*). I zde je v podtextu jasně patrná ironie.

Z dalších prostředků jazykové exprese zaujmou hovorové výrazy. Mezi nimi mají zvláštní postavení módní slova, často převzatá ze slangu polské mládeže a některých jejích specifických subkultur, jako jsou například příslušníci hnutí skinheads, příznivci automobilového tuningu nebo komunita hráčů počítačových her. Mnohé z nich jsou výrazy převzaté z angličtiny: *mało cool* (102), *zhipsterzeni młodzi Niemcy* (122), *hejterska retoryka* (334), *skinheadzkie flyersy* (76), *skinolska stylówa* (76), *brytolski got* (162), *kibolska knajpa* (46), *hardlajnowi muzulmanie* (199), *histeryczna moherówa* (84), *gliniarze wyluzowani i bardzo cool* (43), *zeschizowani policjanci* (42) *strzelał sobie z nimi fotki* (43), *zdizajnowany* (281), *najtisowy badziew* (282), *pachnie najtisami* (47), *defaultowo podkurwieni współpasażerowie* (230), *eventy* (220), *popsa* (286),

dość mocna perwera (45), *stuningowana łada* (327), *strollować* (73), *jakiś kolo o wyglądzie amerykańskiego truckersa zmiksowanego z czeskim piłkarzem* (28).

Zřejmě nejpřímočařejším způsobem, jak dosáhnout výrazové exprese v literárním textu, je použití vulgarismů. I na tomto poli je Ziemowit Szczerek spisovatelem odvážným a kreativním, čehož ilustrací může být využívání produktivnosti mírného vulgarismu *pieprzyć: pieprzoni liberalowie* (325), *muzyka huczala jak popieprzona* (17), *kto może, ten spieprza stąd na Zachód* (45), *zapieprzali w pracy* (10), *przepieprzali czas żywota swojego* (12), *pieprznąc kopię niebotycznie drogą* (112). Přesto lze konstatovat, že autor (vypravěč) vulgarismy sice nešetří, ale používá je převážně jako citaci cizí výpovědi, nikoli své vlastní:

Chodziły też czeskie, polskie i słowackie chłopaki: sportowe bluzy, czasem kaptury, czasem dżokejki. „Pićo“ i „vole“ mieszały się z „kurwami“ i „chujami“, i wyglądało to przez pewien czas jak jakaś pograniczna idylla (91).

Vulgarismy zde slouží pro dokreslení portrétu konkrétní osoby nebo skupiny osob, jejich charakteristiku. Pokud používá vulgarismy sám vypravěč, pak spíše mírnější a často v situaci, kdy se sám stylizuje do role účastníka vyprávění nebo chce zdůraznit pointu. Sám vypravěč také nikdy nepoužije vyloženě urážlivá označení, ale neváhá je vložit do úst jiným postavám: *pedalskie ścieżki rowerowe* (325), *pszonki* (144), *nacki* (147) apod. Naopak mezi nejkreativnější použité vulgární obraty (a také nejhůře přeložitelné) patří tyto: *architektoniczny rozpiździaj* (68), *wkurwiony jak nieszczęście* (169), *pierdołowaty Związek Radziecki* (237), *wychujanie* (237), a také z ruštiny převzaté *Nowogród Chujogród* (317) a *Idź ty, pijaku, nachuj...* (320). Na rozdíl od prvních čtyř příkladů, u nichž překladatel zřejmě zvolí ekvivalenty typické pro cílový jazyk, u posledních dvou vulgarismy spíše ponechá v původní podobě jako ruské exotismy a spolehne se na důvtip svého čtenáře.

Z výše uvedených příkladů začíná být patrný i další jednoznačný rys Szczerkova stylu, a sice jeho slabost pro netuctové přívlastky, zejména

takové, které jsou odvozené od sloves označujících změnu stavu: *zeschi-zowany* (42), *zhipsterzony* (112), *zdizajnowany* (281) *stabuizowany* (35), *zestresowany* (42), *zmiksowany* (28), *rozentuzjasmowany* (150), *rozwłóczony* (107), *podkurwiony* (230), *odpacykowany* (317), *odpicowany* (40), *ujarany* (295), *przybyczony* (243), *poniedopinany* (42) apod. Naprostá většina z nich bude pro překladatele do češtiny poměrně zásadním problémem. Neméně náročné bude řešení častých přívlasků označujících příslušnost k určité osobě nebo skupině osob, jako jsou již uvedené příklady *skinheadzki* (76) či *kibolski* (46), ale také třeba *trollerski* (11), *dojczerski* (28), *zdziersko-hipsterski* (83), *szpanerski* (243) nebo *nuworyszowski* (222), u nichž je lexikum, samo o sobě neobvyklé, převedeno do zvláštní podoby adjektiva. Přívlaskové bohatství Szczerkova písemného projevu obnáší i do češtiny těžko převoditelné rozvité těsné přívlasky, jež si vynutí změnu slovosledu nebo přestylování celé věty. Příkladů je mnoho, ale uveďme alespoň některé, počínaje běžným rozvitým těsným přívlaskem, pro polštinu typickým tzv. obmykáním (Lotko, 1986: 151),

rozentuzjasmowani dotąd staruszkowie nagle martwieją (150),

případně obmykáním v kombinaci s jednoduchým shodným přívlaskem a neshodným přívlaskem v postpozici:

ciągnący się wzdłuż kanału w nieskończoność ciąg równej wysokości kamienic (309);

wjeżdżający w jakichś Kremsach lub Amstettenach prowincjonalne zabijaki w stuningowanych autach (116);

wyciśnięte przez domorosłych interpretatorów dawnych kronik historie o wielkim i starożytnym imperium Lechitów (103).

Základem takových konstrukcí (polovětných vazeb) je v polštině přechodníkové přídavné jméno (zakončené –ący) nebo trpné přičestí

(zakončené -ny, -ty) (Lotko, 1986: 152). Někdy se tyto tvary vyskytují skutečně hojně:

W tej prostocie może, w tej bezpośredniości, w tej formie – oszczędnej, a wystarczającej, niebojącej się koślawości, ale z tą koślawością nieprzesadzającej (113).

To už jsme ale u problémů větné skladby.

Větné konstrukce

Strašákem překladatelů bývají rozsáhlé rozvité věty, které je třeba nově rozčlenit a přeformulovat, aby v cílovém jazyce působily přirozeně. U textů Ziemowita Szczerka však nejde o mimovolný proud obrazů a dějů, které se do těchto rozsáhlých souvětí kladou jaksi samy a přirozeně. Možná právě naopak: tato souvětí mají často působit bizarně, překombinovaně a nestabilně podobně jako objekty, které popisují:

Wleń, ze swoją niespodziewaną miejskością i miasteczkową architekturą wyskakującą spomiędzy wsi jak filip z konopi, albo pozbawiony tego, czego zazwyczaj pozbawione są polskie miasteczka, czyli rozwleczonych przedmieść, pawilonów, magazynów i dzielnic składających się z samych tylko sztyldów, był jak wieś, która awansowała, stała się miastem (113).

Podstata objektu nebo prostředí je nám odhalována postupně, pomocí neustálých digresí. Čtenář má pochybnosti, k čemu takové vyprávění směřuje, tápe, bloudí změtí slov a obrazů, jejichž motivaci nechápe, dokud nedojde na konec. Řečeno Szczerkovými vlastními slovy, „zabiera się do nadawania formy wszystkiemu wokół, żeby nawet tu, w tej pustce, ulepić jakąś rzeczywistość. Wydrzeć ją z nicości” (29–30). Proud asociací, automatické psaní. Přesto jde o prózu zároveň rafinovanou, dobře promyšlenou. Szczerek kupříkladu

zřídka kdy použije běžné přirovnání typu *bílý jako sníh*. Když už, vymyslí si „polski asfalt czarny i tłusty jak świeży makowiec“ (331), ale raději čtenářské očekávání zcela vykolejí přirovnáním tohoto druhu: „Mijaliśmy kościół, który był wieżowcem. Albo wieżowiec, który był kościołem“ (309) nebo: „Chodziłem po mieście. Wyglądało dokładnie tak samo jak inne miasta w tej części świata“ (318). Kvadratura kruhu: nejasnost obrazu je vystihována nejasnými slovy, nejasnost slov vede k nejasnosti obrazu. Szczerek skrže jazyk nejen vyjadřuje skutečnost, ale také ji skrže jazyk přímo utváří. Třeba když zvukomalebnými prostředky popisuje zvukomalebnot:

Rozmawiały. Język skakał i fikał, a zaprzeczenie brzmiało jak brzęczenie brzęczyka (304).

Nebo když popisuje politicky neutrální postoje příslušníků unijní mise v Kosovu, ukazuje jejich nepřirozenou, vynucenou neutralitu i skrže důsledné použití středního rodu:

Szefostwo (...) bardzo się bało mówić cokolwiek od siebie. Mówiło, że nie ma opinii w żadnym temacie (...) zrobiło nam kawę i mędrkowało o tym, kiedy to wolno mieć opinię, a kiedy nie (107).

Popis postojů příslušníků mise se tak mění v jejich karikaturu a čtenář se chtě nechtě začíná smát. Jenže hned v dalším odstavci autor využívá podobnou neutrální konstrukci při popisu válečných zvěrstev:

Ciała zrzucano z mostu do Driny. Bośniackie i chorwackie domy plądrowano. Kobiety gwałcono (108).

Podobný gramatický tvar slovesa (obecně jde o neosobní pasivní tvary zakončené na -no, -to) tu má zcela opačný efekt: nemožnost určit konatele, viníka, a s tím související bezmoc a zoufalství přenášené na čtenáře. I to je bezesporu autorský záměr, jehož je dosaženo jazykovými prostředky.

Závěrem

Jaký by tedy měl být případný český překlad knihy *Międzymorze*? Bezpochyby by měl využívat všech dostupných rejstříků živého českého jazyka, včetně slangů a obecné češtiny, aniž by je otrocky používal jako jazykovou bázi celého textu. Střídání rejstříků od spisovné češtiny tam, kde se text blíží esaji a je úvahovější, přes hovorovější, uvolněnější jazyk v pasážích dějových (epických), až po širokou škálu podob neformální mluvené češtiny (slangy, jazyk subkultur, obecná čeština) patří k nevyhnutelným principům adekvátního převodu Szczerkova autorského rukopisu. Expresivní jazykové útvary by přitom vždy měly být používány v množství úměrném jejich výskytu v originále a zvláště pečlivě by měly být voleny tam, kde mají za účel zdůraznění pointy nebo charakteristiku mluvčího, prostředí nebo aktuálního stavu postav (např. opilost, emoční napětí). Překladatel by měl mít na paměti, že jedním z hlavních postojů (póz) vypravěče je ironický odstup projevující se v neutrálním, přirozeném jazyce, zatímco občasná citová (emoční) angažovanost je v textu realizována právě kontrastně pomocí jazykové exprese. Zdánlivý autorský „freestyle“ blížící se automatickému psaní je ve skutečnosti dobře promyšlená autorská strategie, při níž umělec skrze jazyk nejen vyjadřuje skutečnost, ale také ji skrze jazyk přímo utváří.

Bibliografie

- Adamczewska I., 2014, *Wariacje na temat pewnego paktu. O dziennikarstwo gonzo*, „Łódzkie Studia Literaturoznawcze”, no. 3 (1), pp. 187–204.
- Benešová M., Dybalska R., Zakopalová L., 2016, *Fenomén: polská literární reportáž*, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, Praha.
- Levý J., 2012, *Umění překladačtva*, 4th ed., Apostrof, Praha.
- Lotko E., 1986, *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi*, Profil, Ostrava.

- Springer F., 2013, *Wanna z kolumnadą. Reportaże o polskiej przestrzeni*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec.
- Sviták M., 2019, *Recenze: Kniha Donbas nabízí unikátní vhléd do mysli lidí, kteří to schytávají z obou stran*, Česká televize, 5.10.2019, <https://ct24.ceskatelevize.cz/nazory/2941526-recenze-kniha-donbas-nabizi-unikatni-vhled-do-mysli-lidi-kteri-schytavaji-z-obou> [17.09.2022].
- Szczerek Z., 2017a, *Międzymorze. Podróże przez prawdziwą i wyobrażoną Europę Środkową*, Wydawnictwo Czarne, Wydawnictwo Agora, Warszawa–Sękowa.
- Szczerek Z., 2017b, *Přijde Mordor a sežere nás, aneb, Tajná historie Slovanů*, trans. M. Lebduška, Větrné mlýny, Brno.
- Szczerek Z., 2020, *Sivý dym*, trans. P. Orišek, Literárna bašta, Banská Bystrica.
- Szczerek Z., 2021, *Slované*, „A2: kulturní čtrnáctideník”, no. 14–15, <https://www.advojka.cz/archiv/2021/14-15/slovane> [6.05.2021].
- Żyrek-Horodyska E., 2017, *Od amerykańskiego snu Thompsona po ukraiński Mordor Szczerka. Estetyzacja świata w duchu gonzo*, „Konteksty Kultury”, no. 12 (2), pp. 217–232.

JAN JENIŠTA – mgr. Ph.D., Department of Slavonic Studies, Palacký University in Olomouc, Olomouc, Czech Republic / mgr. Ph.D., Katedra Sławistyki, Uniwersytet Palackiego w Ołomuńcu, Ołomuniec, Czechy.

Jan Jeništa studied Polish and Ukrainian philology at Palacký University in Olomouc (Czech Republic), where he currently works as an assistant professor at the Department of Slavonic Studies. He deals with issues in the field of translatology, also translating, among others, the prose of Michał Witkowski, Łukasz Dębski, Sylwia Chutnik and Filip Springer and poems by Jacek Dehnel, Piotr Macierzyński and Edward Pasewicz. He is editor of the Czech edition of the collected correspondence by Bruno Schulz (*Kniha dopisů*, Ostrava 2021) and co-editor of the selection of Polish Studies texts by Václav Burian (*Budoucím čtenářům starých novin. Výbor polonistických textů Václav Buriana z let 1981–2014*, Olomouc 2017).

Ukończył filologię polską i ukraińską na Uniwersytecie Palackiego w Ołomuńcu (Czechy), gdzie obecnie pracuje jako asystent w Katedrze Sławistyki. Zajmuje się zagadnieniami z zakresu translologii, tłumaczy m.in. prozę Michała Witkowskiego, Łukasza Dębskiego, Sylwii Chutnik i Filipa Springera oraz wiersze Jacka Dehnela, Piotra Macierzyńskiego i Edwarda Pasewicza. Jest redaktorem czeskiego

wydania korespondencji zebranej Brunona Schulza (*Kniha dopisů*, Ostrava 2021) i współedytorem wyboru tekstów polonistycznych Václava Buriana (*Budoucím čtenářům starých novin. Výbor polonistických textů Václava Buriana z let 1981–2014*, Olomouc 2017).

E-mail: jan.jenista@upol.cz